

Spoor van vrouwen (2002) boekrecensie

Sieth Delhaas

Stichting *Vrouw, Geloof en Leven* te Roermond, 5 februari 2002

Afscheid vieren in het spoor van vrouwen, redactie: Stichting *Vrouw Geloof en Leven Limburg*; Narratio, 2002

Inleiding

De organisatrices van deze dag hebben een originele vorm gevonden voor de presentatie van de bundel *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen*. Zij hebben gekozen voor de vorm van een recensie. *Vrouw, Geloof, Leven* (VGL) voorkomt met deze vorm, dat de presentatie wordt omgeven met veel lof en prijs, die misschien, achteraf gezien, de inhoud en de kwaliteit van het boek niet dekt. Ze voorkomt bovendien dat de presentatie een ondersje blijft van elkaar goedgezinde vrouwen, die elkaar en elkaars werk niet kritisch willen of durven bekijken.

Recenseren betekent afstand nemen en kijken wat een boek waard is, welke betekenis het heeft en welke weg het boek zou moeten vinden. Ik denk, dat deze houding tegenover de bundel die vandaag het middelpunt is, belangrijk is. Belangrijk omdat vandaag teksten worden gepresenteerd die van belang zijn voor het alledaagse. En het alledaagse staat in onze samenleving niet in hoog aanzien. Daarom is zorgvuldigheid om deze teksten geboden. Die teksten zijn tenslotte geschreven om mee naar buiten te treden. Gebruiksters m/v zullen er op hoogtepunten van het leven uit voorlezen in een zekere openbaarheid.

Eigenschappen

VGL heeft mij uitgenodigd deze recensie uit te spreken en ik vind dat een eervolle opdracht. Voor mij reden te meer om zo objectief en kritisch mogelijk naar de bundel en de teksten te kijken. In een recensie wordt een waardeoordeel over een boek gegeven. Tegelijkertijd weet zowel de recensent als het lezend publiek dat het een onmogelijkheid is om alle eigenschappen van een boek samen te vatten en er een objectieve uitspraak over te doen. Om aan die onmogelijkheid te ontkomen en toch iets zinnigste zeggen, hebben deskundigen een aantal criteria of ijkpunten bedacht waaraan een tekst zou moeten voldoen.

Deze bundel is geen literair werk; wil dat uitdrukkelijk niet zijn. Toch heb ik na lezing van de teksten besloten de ijkpunten voor literatuur te gebruiken bij de beoordeling. Waarom? Deze ijkpunten helpen mij om te ontdekken of er bij het lezen of het gebruik van deze teksten 'waarden ervaren' worden.

'Waarden ervaren', daar gaat het om bij het lezen en het beoordelen van teksten. Een waarde-ervaring is niets anders dan een emotioneel antwoord van de lezer op de gelezen

tekst. Wanneer de lezer over die ervaring met iemand spreekt kan zij niet volstaan om alleen de emotie te noemen: mooi of niets aan. Zij zal proberen een argument te geven waarom ze het gelezene al dan niet mooi vond. Ze geeft dan een waardeoordeel. Zo'n waardeoordeel is, misschien in tegenstelling tot wat u denkt, niet alleen toegestaan aan een geleerd iemand, een persoon die is aangesteld als officiële nadenker. Nee, ieders waardeoordeel, jong of oud, eenvoudige of hooggezetene, vrouw of man is waardevol.

Ik heb daarom mijn recensie opgebouwd rondom de vijf ijkpunten waarmee het mogelijk zou moeten zijn een tekst enigszins te beoordelen. Maar, laat u niet van de wijs brengen: het blijft een individueel oordeel. Het mijne. Want ik kan bij het lezen alleen maar uitgaan van mijn eigen waarde-ervaring en van daaruit komen tot een waardeoordeel.

De teksten

Het eerste ijkpunt gaat over de vraag: hoe zie je de teksten in de bundel in verhouding met de werkelijkheid daaromheen of tot een ideale werkelijkheid. Ik kan zeggen, dat ik het geweldig vind dat VGL het initiatief genomen heeft tot het samenstellen van deze bundel. Vooral omdat zij dit niet zomaar heeft gedaan als een bedacht plan. Nee, het boek is ontstaan vanuit de alledaagse werkelijkheid.

Preciezer gezegd, vanuit de alledaagse werkelijkheid van vrouwen. In de Inleiding vertellen de redactieleden de voorgeschiedenis van de bundel.. Deze is geworteld in de thema's van een door de werkgroep zelf geschapen theaterstuk met de titel 'Mij een zorg...' Met dat stuk trok VGL door Limburg. De reacties van de vrouwelijke toeschouwers en wat de theatermaakster daaruit leerden leidden naar het thema 'afscheid nemen'. Dit bleek als een leidraad door vele vrouwenlevens te lopen.

Wat de werkgroep ook leerde was dat vrouwen het vaak moeilijk hebben met afscheid nemen omdat afscheid in de alledaagse werkelijkheid zo moeilijk bespreekbaar is te maken. Afscheid is vaak pijnlijk dus vaak niet welkom. De oplossing die de werkgroep daarvoor vond, was: vrouwen zullen zelf met teksten en rituelen moeten komen om aan de emoties rondom afscheid nemen, of deze nu vrolijk, bevrijdend of hartverscheurend zijn, uitdrukking te geven. VGL heeft vervolgens oproepen doen uitgaan om teksten op te sturen over dit thema. De reacties die vanuit het hele land kwamen, zijn nu verzameld in de bundel. De teksten behoren tot de werkelijkheid van vrouwen.

Maar hoe is het met de ideale werkelijkheid? Tot voor kort, en voor anderen tot nu toe, hebben vrouwen hun werkelijkheid vaak moeten persen binnen de grenzen van de ideale werkelijkheid – ik zeg het voor de duidelijkheid even zwart-wit, binnen de ideale werkelijkheid, dus volgens de ideeën, van door officiële instanties, organisaties of instituten aangestelde functionarissen, hoogwaardigheidsbekleders en dergelijke. Tot voor kort of tot nu toe waren of zijn dat meestal personen die geen deel hebben aan de wereld waarin vrouwen zich meestal ophouden of dienden op te houden. De werkelijkheid van vrouwen kwam en komt

daarom vaak in botsing met de geïdealiseerde werkelijkheid die rondom hoogtepunten in het geïdealiseerde leven was/is geschapen. En zo kan het gebeuren dat vrouwen het thema 'afscheid nemen' niet bespreekbaar of hanteerbaar konden maken op de manier zoals het binnen het eigen levenskader paste.

Daarom: blij dat deze teksten er zijn.

Van de hand van vrouwen

Het tweede ijkpunt is de vraag: wat is er te zeggen over de maatschappelijke en politieke opvattingen van de schrijver; en hoe ziet zijn kunstopvatting er uit. Om te beginnen bij het laatste. Het is de redactie niet te doen geweest om een kunstzinnige bundel in de eerste plaats. De eerste wens was: er moeten teksten komen van vrouwen zelf. De redactie geeft in de inleiding grenzen aan waar de teksten aan moesten voldoen. Ze

- moesten door vrouwen zijn geschreven
- mochten niet eerder zijn gepubliceerd
- moesten op een zo breed mogelijk vlak het thema 'afscheid nemen' presenteren
- moesten door een zo breed mogelijke groep gebruikt kunnen worden; zowel door vrouwen als mannen, onafhankelijk van hun opleiding.

De redactie kiest door deze begrenzing echt voor teksten opkomend uit de alledaagse praktijk van vrouwen. Dus zijn de teksten van verschillend niveau, licht ze toe. Maar wat is er met 'niveau' gezegd? Wie geeft aan wat niveau is? Laat de redactie zich toch ongemerkt leiden door een vaststaand waardeoordeel? Wat werkelijk telt in deze teksten is toch de vraag: wekken ze emoties op? Raken ze mensen in het hart? Alleen de reactie van de individuele lezeres kan dit beoordelen.

Vanuit dit ijkpunt behoort ook gekeken te worden naar de maatschappelijk en/of politieke opvattingen van de auteurs. Voldoende is te verwijzen naar een bekende onliner van de vrouwenbeweging: het persoonlijke is politiek. Dus gaat het op politiek en maatschappij betrokken teksten.

Afscheid vieren

Het derde ijkpunt luidt: hoe zie je de bundel op zichzelf, als autonoom geheel wat betreft de vorm en de stijl? De vorm hangt samen met de zo breed mogelijke insteek op het thema 'afscheid nemen'. In de vijf hoofdstukken is een indeling gemaakt naar de soorten van afscheid nemen. Ik kijk daarbij eerst naar de titel: 'afscheid vieren'. Het zijn twee woorden die in tegenspraak lijken met elkaar. Afscheid heeft vaak het beeld van iets wat onaangenaam is, verdriet geeft. De teksten maken duidelijk dat er ook afscheid is dat met vreugde samenvalt. Of afscheid als een markeringspunt in het leven. Al die verschillende punten moeten gevierd worden. Dat weten vrouwen die over merkpunten en struikelblokken in het leven nadenken. Vieren is in ons taalgebruik een woord dat in zichzelf een tegenspraak lijkt te hebben. Het valt zeker niet vanzelfsprekend samen met plezier maken. Vieren heeft verschillende betekenissen.

Het staat voor feestelijk gedenken. Met gedenken til je een afscheid uit boven de sleur waarin het alledaagse terecht kan komen. Om het bijzondere van dat moment aan te geven. Het feestelijke er van is, ook als het om iets droevigs gaat dat je, meestal dierbare mensen bij

elkaar roept. Je hebt er anderen bij nodig. Het verhaal over de Limburgse vlaai in de bundel is er een voorbeeld van.

Vieren staat ook voor eer bewijzen. Dat eer bewijzen vind ik terug in het hoofdstuk rituelen. In een gezamenlijk ritueel vieren kinderen die de basisschool verlaten samen met hun ouders en leerkrachten de overgang van het basisonderwijs naar het vervolg onderwijs. Nog eenmaal samen en ze vlinderen uit, al naar hun gaven en mogelijkheden. Deze betekenisgeving aan het 'van school af gaan' lijkt mij een eerbewijs aan het leven zelf. Het leven dat maar al te vaak tussen mensen door glipt, waar nauwelijks aandacht aan wordt gegeven, krijgt betekenis door aan een hoogtepunt daarin een speciale vorm te geven met al die mensen die er op dat moment bij horen.

Vieren is ook: toegeven aan. In het kader van dit boek kun je zeggen: door de teksten uit deze bundel te gebruiken en hardop met anderen uit te spreken, geven we toe aan gevoelens van verdriet, wanhoop of vreugde op een moment dat die emotie zich voordoet.

Een voorbeeld daarvan is het met anderen betekenis geven aan een echtscheiding of het verbreken van een innige relatie. Ik denk aan het gedicht van een religieuze die haar pijn verwoordt om het vertrek uit het klooster van haar medezuster heel lang geleden. Waar destijds, aan het begin van een relatie, de Eeuwige als getuige van een belofte werd aangeropen, mag deze weer worden aangesproken op het moment dat mensen toegeven aan het gegeven dat een andere weg wordt gekozen, van afscheid. In 's hemelsnaam.

Het woord vieren is in ons taalgebied ook een verwijzing naar officiële liturgieën in de kerken waar vrouwen nog zo vaak niet aan het woord komen. En dat geeft een eigen legitimatie aan de bundel *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen*.

Het vierde ijkpunt is de vraag: hoe is de relatie van de bundel tot de lezeres van deze teksten? Veel verschillende vrouwen schreven over vele variaties van afscheid nemen. Maar centraal staat het hoofdstuk van afscheid nemen over de grens van het licht en daaroverheen... Het gaat dus om teksten van heel diverse vrouwen met heel diverse afscheidservaringen. Niet alle teksten zullen herkenning oproepen. Sommige ervaringen kennen vrouwen wel of nog niet als waarde-ervaring. Maar ook al is het niet de eigen emotie die je leest in de tekst, evengoed kan diezelfde tekst een verbinding vormen tussen jou en de ander die die ervaring wel heeft beleefd. Het is een herkenning van zoals de ander het beleefd zou kunnen hebben. Zo kan de tekst als instrument dienen om alleen of samen uiting te geven aan het delen van verdriet, wanhoop, vreugde, groei; in allerlei fasen die mensenlevens markeren.

Vrouwen maken in deze bundel in zekere zin zelf de dienst uit. Voor sommigen zal dat mogelijk zijn in officiële vieringen, voor anderen zal een zogenaamde alternatieve ruimte of kring van mensen even waardevol zijn. Vrouwen scheppen een eigen traditie. 'Het is al begonnen' beamen vrouwen met deze bundel.

En de traditie

Daarbij kom ik bij het laatste ijkpunt: welke plaats neemt de bundel, nemen de teksten in ten opzichte van andere bundels als het gaat om vernieuwende kracht of trouw aan de traditie.

In de inleiding verwijst de redactie naar een vorige uitgave (1997) van uitgeverij Narratio. De titel daarvan luidt *Zijsporen. Liturgie in het spoor van vrouwen*. De samenstelsters van dat boek zijn bij de verzameling van hun teksten ingegaan op een aanbeveling van de Tweede Oecumenische Vrouwensynode: het publiceren van liturgische teksten door vrouwen geschreven. Ook voor deze teksten ging een oproep uit naar vrouwen om teksten te maken en op te sturen. Van *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen* kan dus gezegd worden dat de bundel in een traditie staat. Een verschil met 'Zijsporen' is dat haar redactie haar oproep deed via de Nieuwsbrief van de *Oecumenische Vrouwensynode (OVS)*.

VGL gebruikte zowel een kanaal verwant aan de eigen achtergrond, het magazine *Zijwind*, als een seculier kanaal, het maandblad *OPZIJ*. In een traditie staat 'Afscheid vieren', gezien andere bundels die de laatste twintig jaar verschenen, speciaal voor en door vrouwen geschreven, waaruit veel wordt gezongen.

Eva's lied 1 en 2, Als een boom aan stromend water en *Aangerakt* zijn enkele voorbeelden daarvan. Het verschil met deze bundels is toch vooral dat het in de bundel van vandaag gaat om een specifiek thema en dat het, evenals bij *Zijsporen* gaat om auteurs, van wie in de meeste gevallen nog geen tekst of lied is gepubliceerd.

Zoekend naar vernieuwende kracht van de teksten of trouw aan de traditie waar dit laatste ijkpunt nog naar vraagt, valt me op dat in de inleiding van 'Afscheid vieren' nergens gesproken wordt over een zijspoor, in de zin van afgeleid van of gaande naast het hoofdspoor. In *Zijspoor* wordt in de inleiding verwezen naar *afwijken van het hoofdspoor, de heersende theologie* met daarmee verbonden bespiegelingen over machtsverhoudingen die daarin een rol speelden en de hoop op een heelwording in de toekomst. Bovendien is de indeling voor een flink deel gericht op kerkelijke liturgie en het kerkelijk jaar. De redactie schrijft onder andere, en dat heeft veel weg van een verdediging: 'Ook op zijsporen laat God zich vinden'. De redactie van *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen* daarentegen rept niet over een zijspoor. Het gaat in haar inleiding slechts om 'in het spoor van vrouwen en haar alledaagse werkelijkheid'. Niet meer en niet minder.

Kort en duidelijk verwoordt de redactie in een 'Tot slot' dat ze hoopt er in geslaagd te zijn een gebruiksbundel te hebben gemaakt die uitkomst biedt aan mensen die woorden en/of gebaren zoeken om speciale momenten te markeren. Vanuit die autonome positie gezien kan *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen* zeker gezien worden als vernieuwende impuls in de traditie van liturgische vrouwenbundels.

De bundel op zichzelf is een uitdrukkelijke uitnodiging aan vrouwen om zelf aan het werk te gaan.

Niet beklijfd

Ik wil deze bundel vrouwenteksten nog een andere betekenis toekennen. De laatste jaren is er een neergang te zien van veel activiteiten die twintig tot dertig jaar geleden ontstonden als (oecumenische) vrouwenbeweging. Ik noem die neergang het weglekken van wat vrouwen hebben ontwikkeld binnen eigen tradities. Duidelijk wordt dat veel van de resultaten van die

activiteiten niet beklijft. Dat werk is, om welke reden dan ook, niet of onvoldoende opgepakt of heeft zich niet genesteld in bestaande structuren. Waarom het is zoals het is, heeft vandaag niet opgelost te worden. Maar het gegeven is wel iets wat geconstateerd moet worden. Het is ook iets wat aandacht heeft en wat geanalyseerd moet worden. In verband met de toekomst van het alledaagse bestaan van vrouwen. Daarom is de bundel *Afscheid vieren in het spoor van vrouwen* een teken dat vrouwen ondanks deze duidelijke neergang, desondanks of juist bezig zijn hun eigen, alledaagse leven in te richten naar eigen behoeften. Met nieuwe aandacht voor de overgangen in dat leven.

Los van of op kritische afstand van een traditioneel hoofdspoor, dat vaak afleidde en/of onnodige aandacht en energie vergde, is er met deze bundel een begin gemaakt. Ja een begin. Vrouwen hebben met deze bundel de verantwoordelijkheid voor het essentiële in het eigen leven uitgedrukt. Ze treden op eigen gezag in de ruimten waar de hoogtepunten van het leven worden gemarkeerd. Vrouwen zijn doodgewoon begonnen met een 'gebruiksbundel' die uitkomst kan bieden aan mensen die woorden en/of gebaren zoeken om het leven te markeren. Vrouwen drukken op deze wijze doodgewoon al levend hun geloof uit.

Een bindend element in de bundel, afgezien van het thema, zijn de telkens terugkerende beweeglijke illustraties van Marlies Croonen-van Ganswinkel.

Ik wens deze bundel toe dat hij andere vrouwen het lef zal geven om hetzelfde te doen als de dichters: woorden geven aan het leven.

